

معرفی پژوهش های تحلیل محتوا

در این بخش برخی از کاربردهای تحلیل محتوا در عرصه تحقیقات معرفی می شود. به دلیل عدم دسترسی به اصل تحقیقات در مورد تحقیقات خارجی، صرفاً به ارائه گزارشی از آنها اکتفا شده است و در مورد تحقیقات داخلی به تناسب در دسترس بودن آنها، توضیحات به اجمال و تفصیل آورده شده است.

پژوهش های خارجی

سینمای کره و هالیوود

«سینمای کره و هالیوود» از سونجی اوه (۲۰۰۵) به بررسی سینمای کره و تأثیرپذیری آن از هالیوود می پردازد. سینمای کره بطور وسیعی از ناحیه سبک فیلم و نیز جنبه های صنعتی هالیوود تحت تأثیر قرار گرفته است. در این تحقیق، سینمای کره در سطح متنی و سطح صنعتی در راستای تأثیر هالیوود بر سینمای کره بررسی شده است، همچنین سینمای ملی کره نیز در مقابل هالیوود مطالعه گردیده است. این تحقیق ابتدا تاریخچه مختصری از سینمای اولیه کره را مرور نموده است. سپس دوره زمانی موج نو سینمای کره به شیوه تحلیل تاریخی مورد بحث قرار گرفته و چهل و شش فیلم پرفروش در طول این دوره خاص (۱۹۸۵-۱۹۹۶) بر اساس شباهت به فیلم های هالیوودی تحلیل شده اند. این مطالعه آشکار کرد که به همان میزانی که بازار فیلم کره تحت سلطه هالیوود درمی آید، متن سینمای کره ای به هالیوود شباهت بیشتری پیدا می نماید. و در نهایت، اینکه اکنون سینمای ملی کره در چه جایگاهی قرار گرفته، مورد بحث واقع شده است. فیلم های مورد بررسی به لحاظ ژانر به هشت طبقه تقسیم شده اند که شامل فیلم های اکشن یا حادثه ای، کمدی، تاریخی، عاشقانه، جنسی و جنگی می شوند. به لحاظ محدودیت های موضوعی تحقیق، مشخصات درون فیلم ها نظیر دوربین، وضعیت، نور و... از تحلیل محتوا خارج گردیده است. در مرحله دوم، محتوای فیلم به لحاظ دارا بودن یا فقدان مقولات زیر مورد بررسی قرار گرفت:

۱. تضادهای ایدئولوژیک میان تقسیم شمالی و جنوبی کره،

۲. وضعیت های سیاسی و اجتماعی کره (حکومت نظامی، جشن دانشجویی و...)،

۳. مسایل اجتماعی در کره (نظیر بیکاری و مهاجرت از کشور)، و

۴- مقولاتی که از فرهنگ سنتی کره وارد شده اند، مانند کنفوسیوس گرایی (برتری پسران و محدودیت های اجتماعی سخت برای زنان).

در مرحله سوم، مشخصه های اصلی فیلم ها بررسی شده اند تا مشخص شود آیا این فیلم ها بطور شفاف توصیف شده اند یا خیر. و در نهایت روایت فیلم ها مورد مطالعه قرار گرفته تا به لحاظ قابلیت درک یا ابهام فیلم ها، مورد سنجش واقع شوند. نتایج بدست آمده از این تحقیق حاکی از آن است که از میان ۴۶ فیلم مورد بررسی، فیلم های عاشقانه با ۳۲/۶ درصد بیشترین فراوانی را داشته اند و موضوعات کمدی بیشتر در میان فیلم های عاشقانه وجود داشته است. همچنین ۹ فیلم (۲۰ درصد) آشکارا مضامین ملی را آشکار ساخته بودند و یک فیلم نیز در مورد مسایل زنان، مبتنی بر یک طرح عاشقانه بود. تظاهرات مدنی و جنبش کارگری با ۲ فیلم،

تقسیم شمال و جنوب، وضعیت سیاسی کره و نقد اجتماعی هر کدام با یک فیلم، مسایل زنان با ۳ فیلم و در نهایت هنر سنتی و مشکلات مهاجرت به آمریکا، هر یک با یک فیلم، موضوعات مطرح در سینمای کره بوده‌اند.

بررسی بازاریابی سیگار در فیلم‌های سینمایی آمریکا

مورد دیگر، بررسی بازاریابی سیگار در فیلم‌های سینمایی آمریکا توسط جیمز سارگت و همکاران (۲۰۰۱) می‌باشد. نمایش علامت تجاری یک سیگار در فیلم سینمایی، از طریق پیوند آن با شخصیت‌ها و فضای کل فیلم، به آن مارک تمایز مشخص می‌دهد. از این رو محققان، مارک‌های سیگار را در یک نمونه ۱۰ ساله از فیلم‌های معاصر بررسی نموده‌اند. روش پژوهش تحلیل محتوا بوده و محتوای ۲۵ فیلم پرفروش در هر سال، از سال ۱۹۸۸ تا سال ۱۹۹۷ (و مجموع ۲۵۰ فیلم) مورد بررسی قرار گرفته است. در این تحلیل نمایش مارک سیگار بر روی پرده، ظهور مارک یا لوگو یا نام تجاری آن روی محصولات یا موافقت هنرپیشه به عنوان نمایش یک مارک، هنگامی که سیگار در دست دارد یا مشغول استعمال توتون است، ضبط شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن بوده‌اند که بیش از ۸۵ درصد فیلم‌ها حاوی مصرف توتون بوده و مارک‌های توتون در ۷۰ فیلم (۲۸ درصد) نمود داشته‌اند. این ظهور و بروز در فیلم‌های مناسب بزرگسالان، ۳۲ تا ۳۵ درصد و در فیلم‌های کودکان و نوجوانان ۲۰ درصد بوده است.

تحلیل محتوای سخنرانی‌های هیتلر و روزولت

وایت در تحقیقی به تحلیل محتوای شعارهای ارزشی در سخنرانی‌های هیتلر و روزولت قبل از جنگ جهانی دوم پرداخته و آنها را با هم مقایسه نموده است. نتیجه به دست آمده از تحلیل او این بود که هیتلر از ابزار احساسی و تحریک احساسات مردم استفاده می‌کرد، در صورتیکه روزولت با طرح مسایل اقتصادی که بیشتر عقلانی هستند، نمی‌توانست مردم خود را آنچنان تحت تاثیر قرار دهد (رفیع پور، ۱۳۸۲).

پژوهش‌های داخلی

تحلیل محتوای ۵ فیلم پربیننده سینمایی و ویدئویی عرضه شده در فروشگاه‌های محصولات فرهنگی استان اصفهان

این تحقیق توسط فروغ‌السادات عریضی (۱۳۷۴) انجام شده است و جامعه آماری پژوهش پنج فیلم از میان فیلم‌های عرضه شده در فروشگاه‌های محصولات فرهنگی، شامل فیلم‌های سینمایی «سایه شوگان»، «از کرخه تا راین»، «صادق خان»، «دستبرد ۱» و «دستبرد ۲» بوده است. روش پژوهش همانطور که گفته شد تحلیل محتوا بوده و تحقیق در سطح توصیفی صورت گرفته است. عریضی در تحقیق خود دو گونه فیلم‌های سینمایی تعلیقی یا انتظاری و فیلم‌های کاهش سائق را معرفی می‌کند. منظور از فیلم‌های تعلیقی، فیلم‌های سینمایی است که خصوصیات انتظاری دارند؛ یعنی به گونه‌ای هستند که مخاطب و بیننده را در یک حالت انتظار قرار می‌دهند، به صورتی که بیننده در تمام لحظات فیلم در انتظار آن است که برای قهرمان فیلم چه اتفاقی خواهد افتاد. محقق فیلم‌های ملودرام، تراژدی، پلیسی، دلهره و جاسوسی را در این گروه قرار می‌دهد. فیلم‌های کاهش سائق به فیلم‌هایی

اطلاق می‌شود که در تأثیرش بر مخاطب یا بیننده، به گونه‌ای است که در او حالت پرخاشگرانه را ایجاد و یا تعدیل می‌نماید. به عبارت دیگر نوعی پالایش روانی در وی انجام می‌گیرد و یا نیازهای جنسی او را ارضا می‌کند. فرضیات اصلی تحقیق که مورد بررسی قرار گرفته‌اند، عبارتند از:

۱. بینندگان و مشتریان فروشگاههای عرضه محصولات فرهنگی بیشتر علاقمند به دیدن فیلم‌های انتظاری (تعلیقی) هستند.

۲. بینندگان و مشتریان مذکور، کمتر علاقمند به دیدن فیلم‌های کاهش سائق هستند.

۳. بینندگان و مشتریان این مراکز، کمتر علاقمند به مشاهده فیلم‌هایی هستند که به عوامل شناختی توجه دارند.

تحلیل فیلمهای پرمصرف ویدئویی

بهروز گرانپایه (۱۳۷۴) در تحقیقی به تحلیل فیلم‌های پرمصرف ویدئویی پرداخته است. این بررسی به منظور بررسی عناصر فرهنگی فیلم‌های پرمصرف ویدئویی مجاز و غیرمجاز - یعنی توزیع شده از طریق مراکز رسانه‌ای تصویری و فیلم‌های توزیع شده از طریق کانالهای غیر رسمی - صورت گرفته است. جامعه آماری پژوهش ۶۰ فیلم شامل ۳۰ فیلم سینمایی پر متقاضی توزیع شده از طریق مراکز توزیع محصولات فرهنگی و ۳۰ فیلم توزیع شده از طریق کانال‌های غیرمجاز بوده که به شیوه تحلیل محتوا مورد تحلیل قرار گرفته است. گرانپایه اهداف این تحقیق را:

- ارائه یک تقسیم‌بندی موضوعی از فیلم‌های پرمصرف ویدئویی،
- شناخت نوع فیلم به لحاظ سبک ارائه محتوا،
- شناخت جایگاه و کنش قهرمانان و ضد قهرمانان در فیلم، و
- شناخت آهنگ ارائه شده در فیلم، شرایط کنش و... معرفی می‌کند.

برای نیل به این اهداف، متغیرهای مستقل تعریف شده در تحقیق، شامل مجاز یا غیرمجاز بودن فیلم، داخلی یا خارجی بودن، موضوع، نوع فیلم، وجود و تعداد صحنه‌های جنسی در فیلم، وجود و تعداد صحنه‌های خشن، محتوای فیلم، نحوه آغاز فیلم به لحاظ شکل ارائه، محتوا، سرعت و وضوح پیام، خاتمه فیلم از نظر نتیجه، محتوا، پیام و سرعت، وجود قهرمانان فیلم و تعداد آنها، وجود تعداد شخصیت‌های مرد و زن در فیلم، ارزش‌های اخلاقی و غیر اخلاقی، ارزش‌های اجتماعی فیلم و... گردیده است. متغیر وابسته تحقیق، یک فیلم بوده است.

تحلیل محتوای پربیننده‌ترین فیلم‌های ویدئویی مؤسسات رسانه‌های تصویری در استان هرمزگان

این تحقیق توسط یعقوب علی‌پور (۱۳۷۴) اجرا شده و به دنبال یافتن پاسخی برای پرسش‌های زیر بوده است:

- مضمون و شکل فیلم بر چه بنیادهایی استوار است؟

- فیلم چرا موفق است؟

- فیلم‌ها چگونه به این هیأت درآمده‌اند؟

- فیلم‌ها چه الگوها و ساخت‌هایی را از طریق بصری کردن اندیشه‌ها به عنوان یک هنر مطرح می‌کنند؟

محقق از میان ۲۱۹ فیلم رسیده به این مراکز، بر اساس میزان درخواست‌ها، پربیننده‌ترین ۵ فیلم را انتخاب نموده و به تحلیل و بررسی مفاهیمی چون تقارن، نظم، تعادل یا پایداری، سادگی، وحدت، صرفه‌جویی، مبالغه، آرامی، تحرک، تلویح، صراحت، تأکید، شفافیت، تنوع، یکدستی، بعد تکرار و سستی پرداخته است. روش پژوهش با توجه به عام بودن مفاهیم و کلیت اهداف، تحلیل محتوای کیفی از یک سو و مطالعات اسنادی به منظور بررسی نظرات نویسندگان و منتقدان سینمایی در رابطه با فیلم‌های برگزیده، بوده است.

تحلیل محتوای فیلم‌های پرمصرف ویدئویی

سیدرضا نقیب السادات (۱۳۷۴) به دنبال یک پرسش اصلی به تحلیل محتوای فیلم‌های پرمصرف ویدئویی در سال ۱۳۷۴ دست زده است. پرسش این بوده که شبکه توزیع فیلم‌های مجاز فاقد چه عناصری هستند که مردم در پی دستیابی به آنها به فیلم‌های غیرمجاز روی می‌آورند؟ به عبارت دیگر چه عناصر فرهنگی از طریق شبکه‌های توزیع فیلم غیرمجاز عرضه می‌شود که افراد را به خود جذب می‌کند؟ این پژوهش با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای در سطح شهر تهران و نمونه‌گیری سهمیه‌ای از مراکز توزیع فیلم، در نهایت ۳۰ فیلم مجاز و ۵۰ فیلم غیرمجاز را مورد بررسی قرار داده است.

داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز با دو تکنیک «مقوله‌ای» و «ارزیابی» در روش تحلیل محتوا از فیلم‌های منتخب استخراج گردیده است. در تحلیل محتوای مقوله‌ای، فیلم‌های ویدئویی بر اساس تعاریف عملیاتی در مقولات مختلف دسته‌بندی و جداول توزیع فراوانی برای هر یک از آنها ترسیم گردیده است. به منظور امکان پذیرکردن سنجش شدت، وسعت و اهمیت عناصر مورد نظر در محتوا و نیز شناسایی مضامین مهم و کانون‌های توجه و تفکیک آنها از یکدیگر، تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق محاسبه‌ها، فراوانی‌ها و درصد‌ها صورت گرفته است. تحلیل ارزیابی نیز با توجه به شدت تفاوت‌ها، موضع‌گیری‌ها و پیام‌های عرضه شده، انجام گردیده است. واحد تحلیل، «فیلم» و در بررسی صحنه‌های خشن و جنسی، «صحنه» بوده است.

نقیب السادات با اجرای تحقیق مذکور، توانسته میزان ارزش‌های موردنظر خود را در فیلم‌ها بسنجد و بدین ترتیب در کل فیلم‌های بررسی شده فراوانی، ارزش‌های اجتماعی ۳۳/۳ درصد، ارزش‌های فرهنگی ۲۰ درصد، ارزش‌های اقتصادی ۸/۳ درصد، ارزش‌های قانونی ۶/۷ درصد و ارزش‌های مذهبی ۳/۲ درصد بوده است. همچنین نتایج نشان می‌دهد که در ۷۵ درصد فیلم‌های مورد بررسی هیچ‌گونه تبلیغی علیه ارزش‌های دینی یا مخالفت با آنها وجود نداشته است. اما در ۲۵ درصد باقیمانده (۱۵ فیلم)، تبلیغ منفی علیه ارزش‌های دینی و یا مخالفت با آنها به چشم می‌خورد.

تحلیل محتوای پربیننده‌ترین تولیدات سینمایی در دو دهه اخیر از جهت ارائه ارزش‌های اجتماعی

تحقیق مورد بحث توسط مژگان عظیمی‌هاشمی (۱۳۸۳) به اجرا درآمده است. عظیمی اهداف پژوهش خود را شناسایی ارزش‌های ارائه شده در فیلم‌های پر فروش سینمایی تولید داخل و نیز طبقات و سلسله مراتب این ارزش‌ها در فیلم‌های پر فروش دو دهه اخیر معرفی می‌نماید. جامعه آماری تحقیق شامل پربیننده‌ترین فیلم‌های سینمایی تولید داخل در اکران عمومی طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۹ بوده که با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفته است. اطلاعات فیلم‌ها به عنوان واحدهای محتوا از طریق تحلیل محتوای مضمونی و تحلیل ارزیابی گردآوری شده است. در تحلیل محتوای مضمونی، با استفاده از طبقه بندی عناصر سازنده یک مجموعه از طریق تشخیص تفاوت آنها و گروه‌بندی مجددشان بر اساس معیارهای تعیین شده قبلی، مقوله‌بندی انجام می‌شود. در تحلیل ارزیابی نیز به شدت تفاوت‌ها و موضع‌گیری‌ها در ارائه پیام پرداخته شده و جهت طبقه‌بندی آن، هر موضع و ارزش ثبت شده از لحاظ شدت، طبقه‌بندی می‌شود. عظیمی واحد تحلیل خود را یک فیلم و واحد ثبت را شخصیت‌های اصلی داستان در سکانس‌ها و پلان‌های مختلف فیلم در نظر گرفته است که البته علاوه بر شخصیت‌ها، نمادهای فیلم و اجزای دیگر صحنه (از قبیل کالاهای...) نیز در نشانه‌شناسی و تحلیل کیفی رمزگان فیلم، ثبت و مقوله‌بندی گردیده است. واحد نمونه‌گیری در این بررسی وجود نداشته و واحدهای متن یا واحدهای زمینه‌ای، سکانس‌ها و پلان‌های فیلم در نظر گرفته شده که به منظور تبدیل صحیح محتوا به واحدهای ثبت بررسی شده‌اند.

در تحلیل مضامین و ثبت آنها، ارزش‌ها محور اصلی بوده‌اند که در طبقه‌بندی ارزش‌های ارائه شده توسط شخصیت اصلی، از چارچوب پارسنزی استفاده شده است. بر این اساس ارزش‌ها مبتنی بر تعلق به هر یک از چهار خرده نظام فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی طبقه‌بندی می‌شوند. به لحاظ کمی، زمان اختصاص داده شده به هر ارزش برحسب دقیقه ثبت می‌شود و شدت هر مضمون نیز بر حسب محتوای ارائه شده و تأکید در فیلم طبقه‌بندی گردیده است. علاوه بر آن در کدگذاری رمزگان فیلم، نشانه‌ها یا دال‌هایی (نظیر: شیوه تزئین خانه، معماری، روش غذاخوردن شخصیت‌ها و...) در تکمیل تحلیل ارزش‌های ارائه شده در فیلم مورد استفاده قرار گرفته است. محقق هر کنش شناسایی شده در فیلم را با استفاده از متغیرهای نوع شخصیت کنشگر (شخصیت اول یا دوم، مرد یا زن)، سمعی یا بصری بودن کنش، ابهام یا وضوح کنش، ارزش یا ضد ارزش ارائه شده، شدت پیام بر اساس بعد سمعی (شامل طبقات: ارائه پیام با شک و تردید، به طور معمولی و یا با قاطعیت و صلابت) و شدت پیام بر اساس بعد بصری (شامل دو مقوله کلی زمان نمایش و اندازه تصویر) سنجیده است. در نهایت از میان ۱۴۰ ارزش یا الگوی رفتاری، درسه طبقه کلی ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی، سیاسی و اقتصادی که در فیلم ارائه شده، ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی با فراوانی ۶۳/۸ درصد، مهمترین طبقه تشخیص داده شده است. ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی نیز خود به پنج دسته، شامل ارزش‌ها، ضد ارزش‌ها و رفتارهای ناظر بر دینداری، معضلات اجتماعی، اخلاقیات در خانواده، عدالت جنسیتی و سایر تقسیم شده‌اند که در این میان ارزش‌ها و ضد ارزش‌های مربوط به اخلاقیات در خانواده با ۳۷/۳ درصد بیشترین فراوانی را دارا بوده‌اند.

تحلیل محتوای فیلمنامه‌های سریال‌های پخش شده از سیمای جمهوری اسلامی ایران

تحقیق مذکور به بررسی فیلمنامه‌های سریال‌های شبکه‌های مختلف تلویزیونی، در خلال سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۵ می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند اغلب شخصیت‌های فیلمنامه‌ها دارای اسامی اسلامی بوده و در نقش مثبت و در فعالیت‌های مثبت

به ویژه مشاغل رده بالا نظیر پزشکی، مهندسی، دانشجویی و... بازی داشته‌اند، و فقط درصد کمی از آنها در نقش‌ها و فعالیت‌های منفی ظاهر شده‌اند. در سریال‌های مورد بررسی، اسامی مردان غالباً دلالت بر شجاعت و قاطعیت و اسامی زنان عموماً بر عفت و زیبایی و... دلالت داشته است. در مورد تحصیلات، بیش از نیمی از شخصیت‌ها با هر نوع اسمی دارای سطح تحصیلی زیر دیپلم بوده‌اند.

تحلیل محتوای ارزش‌های مندرج در فیلم‌ها و سریال‌های سیمای جمهوری اسلامی ایران

حامد بخشی و همکاران (۱۳۸۳) در تحقیق خود به بررسی فیلم‌ها و سریال‌های شبکه‌های اول تا سوم سیما در بازه زمانی دهم شهریور تا دهم آبان‌ماه سال ۱۳۸۲ پرداخته‌اند. این تحقیق که به شیوه تحلیل محتوای کیفی اجرا شده، به شمارش مضامین ارزشی (مثبت و منفی) مندرج در فیلم‌ها و سریال‌های سیما پرداخته است. محققین با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی، ۱۳۸ فیلم و برنامه سریالی را انتخاب نموده و مضامین ۳۸ ارزش برگزیده را در آنها برشماری نموده‌اند.

بر اساس نتایج این تحقیق، ارزش‌های «بی‌احترامی و بی‌ادبی» (ارزش منفی)، با میانگین ۴/۸۹ بار پخش در هر برنامه، ابزار محبت و همدردی با میانگین ۳/۸۸ و «ایثار و فداکاری» با میانگین ۲/۷۰، بیشترین میانگین پخش را داشته‌اند در مقابل ارزش‌های منفی «لامذهبی و عدم تقید مذهبی» با ۱ بار طرح در طول مدت دو ماهه تحقیق و «فرار از خانه»، «قاچاق کالا» و «رباخواری»، هر کدام با مجموع پنج مرتبه طرح، کمترین میزان را در برنامه‌های تلویزیونی به خود اختصاص داده‌اند. نتایج این تحقیق به تفکیک داخلی یا خارجی بودن برنامه و شبکه‌های پخش‌کننده مورد بررسی قرار گرفته است.

وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی»

تحقیقی از فرامرز رفیع‌پور (۱۳۷۸) است که با هدف ردیابی تغییر ارزش‌های اجتماعی پس از سال ۱۳۶۸، به تحلیل محتوای چند فیلم سینمایی مطرح پرداخته است. وی معتقد است: «یکی از مهمترین تغییرات که از سال ۱۳۶۸ شروع شد، دگرگونی ارزشی است که برای اکثریت مردم، حتی افراد عادی، کم و بیش محسوس است و ناشی از عوامل و اقدامات گوناگونی است که وسایل ارتباط جمعی فقط یکی از آنهاست.» محقق برای آزمون فرضیه خود به بررسی چهار فیلم سینمایی برزخی‌ها (۱۳۶۰)، بایکوت (۱۳۶۵)، عروس (۱۳۷۰) و هنرپیشه (۱۳۷۲) پرداخته است. ملاک انتخاب فیلم‌ها، از میان آثار سینمایی پس از انقلاب، دو ضابطه میزان فروش فیلم و متعلق بودن به یکی از سال‌های ۱۳۶۰، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۲ بوده است.

تحقیق مورد بحث از تکنیک تحلیل محتوا استفاده کرده است. به منظور سنجش انواع و میزان ارزش‌های منتقل شده و نیز بررسی ادراک بینندگان از فیلم‌ها و ارزش‌های انتقال یافته و تحلیل محتوای فیلم‌های سینمایی، ابتدا فیلم‌های مورد نظر روی نوارهای ویدئویی ضبط و سپس محتوای هر کدام استخراج شده و از آنها مطالبی به عنوان گزارش پیش‌نویس تحقیق تهیه گردیده است. در این تحلیل رفتارهای بازیگران و نیز اشیاء مورد استفاده هم به لحاظ مدت زمانی که در معرض دید تماشاگر قرار گرفته‌اند و هم اندازه تصویر، و هم قیمت کالاها سنجیده شده است.

مهمترین ارزش‌های مورد بررسی در این تحقیق عبارتند از:

۱. میزان مشروعیت بخشیدن به ثروت و تبدیل آن به یک ارزش مثبت،

۲- میزان تأیید و مشروعیت دادن به نابرابریهای اجتماعی یا کاهش آن،

۳- میزان گسترش ارزش مادیگری و سودجویی یا کاهش آن،

۴- میزان گسترش ارزش و روحیه مصرف‌گرایی یا کاهش آن، و

۵- میزان تقویت یا تضعیف ارزش‌های مذهبی.

تحلیل محتوای نموده‌های دینی در آثار سینمایی جشنواره سینمای دینی رویش

حامد بخشی (۱۳۸۵) در تحقیق خود به تحلیل محتوای نموده‌های دینی مندرج در آثار سینمایی ارسال شده به جشنواره فیلم دینی رویش پرداخته است. در این طرح از مجموع بیش از ۱۳۰۰ اثر رسیده به دبیرخانه این جشنواره، ۵۹۶ فیلم و ۱۶۶ فیلمنامه نمونه گیری و مورد تحلیل محتوا قرار گرفت و در مجموع نزدیک به ۵۵،۰۰۰ نمود دینی در این آثار برشماری و استخراج شد.

هدف این تحقیق به طور کلی آن بوده تا با تحلیل محتوای آثار سینمایی ارسال شده به جشنواره مذکور که شامل فیلم‌ها (داستانی، مستند، پویانمایی، نماهنگ) و فیلم‌نامه‌ها هستند، به این شناخت دست یابد که:

۱- چه ابعاد، شاخص‌ها و ویژگی‌هایی از دین، در این آثار ظهور و نمود داشته‌اند؟

۲- میزان ظهور هر یک از این ابعاد و شاخص‌ها به چه میزان است؟

در تحلیل نظری تحقیق، ابتدا کوشش گردیده تا مفاهیم اصلی تحقیق مشخص شوند. اینکه هنر دینی و به تبع سینمای دینی چیست و مهمتر آنکه چه تعریف می‌توان از دین ارائه داد و عملیاتی سازی آن چگونه خواهد بود.

تحلیل نظری این تحقیق در کلی‌ترین ابعاد خود به بررسی تعاریف دین، هنر و رابطه میان آن دو پرداخته است.

تعاریف دین

در حوزه دین، کلیه تعاریف دینی به دو دسته تعاریف درونی و آرمانگرا و تعاریف بیرونی و واقع‌گرا تقسیم گردید. تعاریف آرمانگرا بیشتر نظر به آنچه دین حقیقی پنداشته می‌شود و نه لزوماً آنچه تحت عنوان دین در جامعه موجود است می‌پردازند. در این نظر، دین برنامه‌ای است که از طرف پروردگار، توسط پیامبر برگزیده او به انسانها فرستاده شده است و حاوی عقاید و دستوراتی است که اعتقاد و عمل به آنها سعادت این جهان و جهان پس از مرگ انسان‌ها را تضمین خواهد کرد.

تعریف مشخصات دین از نگاه درونی

مبدأ:	خداوند
غایت:	راهنمایی و هدایت بشر، سعادت درستکاری واسطه، پیامبر برگزیده از سوی خدا
محتوا:	عقاید
	دستورات:
	اخلاقی ← اخلاقیات عملی ← فقهیات، احکام و تکالیف

در مقابل تعاریف واقع گرا، بیشتر ناظر بر تعریف آن چیزهایی هستند که تحت عنوان دین در جوامع مختلف بشری وجود دارد و تلاش می کنند وجوه و مؤلفه های مشترک این «دین نامیده ها» را مشخص نمایند.

جمع بندی تعاریف برون دینی مطرح شده پیرامون دین

حوزه اصلی	حوزه فرعی
۱- نظری	تصورات
	تصدیقات
	ارزش ها
	دستورات
۲- درون - فردی	درک احساسی
	کنش احساسی
	ارتباط احساسی
۳- رفتاری	اعمال انفرادی

حوزه اصلی	حوزه فرعی
	اعمال اجتماعی
۴- نهادی- اجتماعی	

تقسیم بندی تعاریف هنر

در عرصه هنری نیز تعاریف در دو دسته آرمانگرا و واقع گرا قابل تقسیم گردیده که تعاریف آرمانگرا به هنر حقیقی که تجلی حق در ذهن و احساس و آفرینش هنری هنرمند هستند دلالت می کنند. تعاریف واقع گرا، آنچه را توسط مردمان به عنوان هنر تولید و تحت این عنوان ادراک می شود، هنر می نامند. نویسندگان بر اساس تلفیق این دو دسته تعاریف دین و هنر، هنر دینی را دارای تقسیم بندی چهارگانه ای به شرح زیر می داند:

دین آرمانگرا، هنر آرمانگرا

در تعاریفی که دین و هنر به مفهوم آرمانی خود در نظر گرفته می شود، نوعاً از دین لبّ و جوهره آن که وحدت ذات الهی است برگرفته می شود و هنر، تجلی یافته غیب در جان هنرمند و سپس احساس و اثر او قلمداد می شود. تعاریف آرمان گرایانه از هنر، عموماً تکیه بر انکشاف حقیقی توسط هنرمند و سپس تجلی آن در مراتب نازله وجود او دارند. این نظر چنانچه با هنر به مفهوم آرمانی آن پیوند خورد، از انکشاف حقیقت، ذات دین یا حق تعالی مراد می شود. این نوع تعاریف هنر حقیقی را گره خورده با ذات دین می دانند، چرا که حقیقت را جدای از دین نمی دانند.

دین آرمانگرا، هنر واقع گرا

هنگامی که از این تعریف آرمان گرایانه هنر به تعاریف واقع گرایانه عدول می کنیم، هنر همچون دیگر تولیدات انسانی است، با این تفاوت که به سوی هدفی متفاوت معطوف شده است. در این نگاه تولیدات انسانی به دو دسته عمده «هنر» و «صنعت» تقسیم می شوند؛ در حالیکه در صنعت، فایده و سودمندی تولید مدنظر قرار می گیرد و به این انگیزه انجام می شود. در تولیدات انسانی دیگری به نام هنر، احساس زیباشناختی و تولید و درک زیبایی، مراد و منظور قرار می گیرد. حال چنانچه این آثار هنری، مجلای ظهور حق قرار گیرد و یا به نحوی حق و حقیقت دین در این آثار ظهور کند، این آثار، نام هنر دینی به خود می گیرند. به عبارت دیگر، فارغ از نحوه و فرآیند تولید اثر هنری، آثاری که نشان دهنده دین باشند، در زمره آثار هنری دینی قرار می گیرند. رویکرد سفارشی در تولید آثار هنری دینی، از این دیدگاه نشأت می گیرد، یعنی می توان با تعریف موضوع و محتوای اثر هنری که برگرفته از دین باشد، تولید هنری آنها را به هنرمند سفارش داد.

دین واقع گرا، هنر آرمانگرا

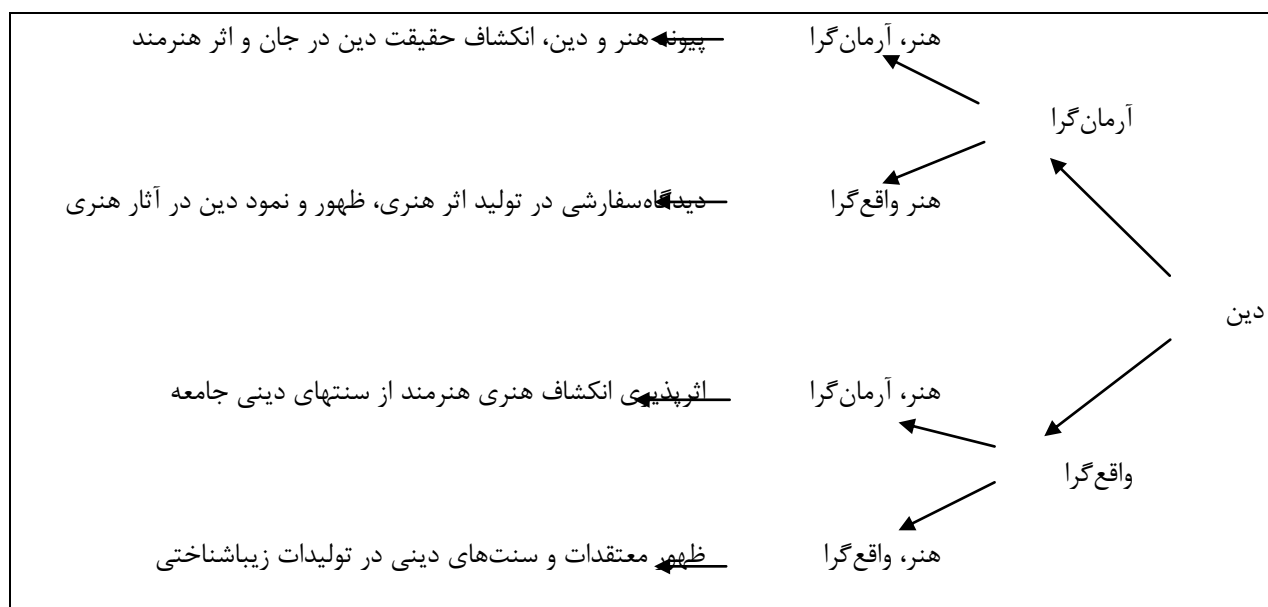
رویکرد سوم با اتخاذ هنر آرمانی و دین تحقق یافته در جوامع گوناگون، ضمن پذیرش فرآیند تولید اثر هنری به عنوان انکشاف حقیقت در جان هنرمند معتقد است، این تجلی در مراتب نازله آن، به سنت‌ها و معتقدات دینی جامعه هنری که هنرمند در آن می‌زید، رنگ‌آمیزی می‌شود و رنگ و بوی دینی به خود می‌گیرد.

آثار هنری نابی که صرفاً رنگ و بویی از ظواهر یک دین خاص (عموماً مناسک و نمادها) را در خود دارند، در این زمره قرار می‌گیرند؛ لذا ممکن است یک اثر هنری در کنه و اصل خود، توحیدی باشد در حالی که نمودهایی از ثنویت تثلیث و یا ظواهر دینی جامعه هنرمند را در بر داشته باشد که لزوماً مطابق حق و حقیقت نباشد.

دین واقع گرا، هنر واقع گرا

در نهایت دیدگاه چهارم با نگاهی واقع‌گرایانه به هنر و دین هرگونه تولید انسانی زیباشناختی را که به عنوان هنر در جامعه شناخته می‌شود و به نوعی در بردارنده عناصر دینی عام یا مؤلفه‌های دینی خاص جامعه هنرمند است، هنر دینی می‌نامد.

چکیده دیدگاه‌ها در مورد هنر دینی

پس از آن نویسنده به روش تحقیق و تکنیک سنجش خود پرداخته و مراحل تحلیل محتوا را گام به گام به پیش می‌رود.

۱. در تعریف محتوای مربوطه، محقق واحد ثبت خود را هر کنش، گفتار، حالت، نما و غیر آن که در بردارنده

یک مضمون دینی باشد، انتخاب نموده و واحد نمونه‌گیری را نیز یک فیلم در نظر گرفته است. واحد

تحلیل یک مقوله یا شاخص دینی و واحد متن را از یک سکانس تا یک فیلم انتخاب کرده است.

۲. در بخش عملیاتی سازی مفاهیم، کلیه شاخص های دینی بر اساس تعریف چهار بعدی از دین، تعریف عملیاتی شده‌اند.

۳. پس از آن محقق در دستورالعمل کدگذاری اولویت های ثبت یک نمود دینی را در هر یک از حوزه های چهارگانه دین مشخص نموده و سپس مبتنی بر تعاریف عملیاتی دین، کدنامه تحقیق را ارائه کرده است.

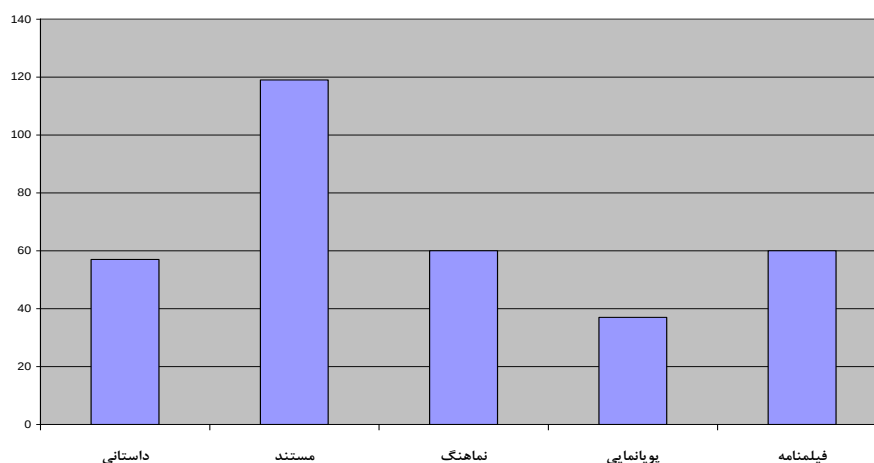
۴. در بخش مشخص کردن جمعیت آماری و نمونه گیری، جامعه آماری تحقیق، فیلمها و فیلمنامه های ارسالی به جشنواره سینمایی فیلم کوتاه رویش آبان ماه ۱۳۸۴ که در مشهد برگزار گردید، معرفی شده است. تعداد کل فیلمهای ارسال شده ۱۰۱۱ و تعداد کل فیلمنامه های ارسالی ۲۹۷ است. از این میان ۴۲۸ فیلم داستانی، ۳۴۸ فیلم مستند، ۸۴ فیلم پویانمایی و ۱۳۴ نماهنگ بوده است. از میان این آثار با استفاده از فرمول حجم نمونه کوکران، ۲۰۷ فیلم داستانی، ۱۸۶ فیلم مستند، ۱۰۱ نماهنگ، ۷۰ پویانمایی و ۱۷۱ فیلمنامه انتخاب شده است.

۵. محقق سپس به توضیح نحوه آموزش کدگذاران و محاسبه قابلیت اعتماد آزمایشی می پردازد. او این ضریب را با استفاده از ضریب آلفای کریپندورف محاسبه کرده است که در سطوح مختلف مقادیر متفاوت به دست آمده است. در سطح اول مقولات، این ضریب ۰.۷۵۸ به دست آمده است.

نتایج و یافته های تحقیق

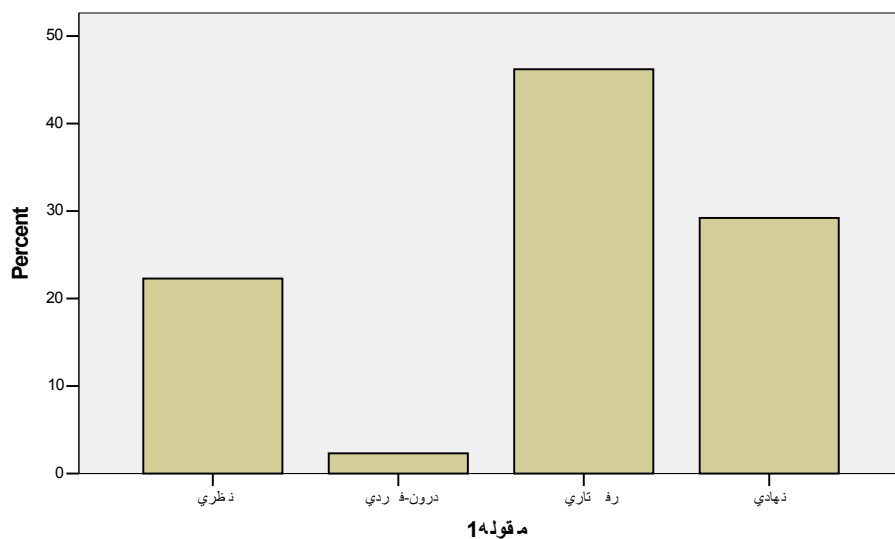
بخشی از نتایج و یافته های تحقیق به شرح زیر می باشد:

در مجموع آثار ارائه شده، فراوانی نموده های دینی در آثار سینمایی مستند بیش از سایر انواع آثار بوده که این امر البته به خاطر سهولت بیان و نمایش نموده های دینی در آثار مستند به نسبت دیگر انواع فیلم و فیلمنامه است.

نمودار فراوانی متوسط نموده های دینی در هر فیلم در آثار سینمایی جشنواره رویش به تفکیک نوع اثر

به لحاظ ظهور و بروز انواع نمودهای دینی، در مجموع فراوانی نمودهای رفتاری و نهادی بیش از نمودهای نظری- اعتقادی و درون- فردی بود.

نمودار درصد ظهور ابعاد دین در آثار سینمایی جشنواره

در مجموع آثار سینمایی تحلیل شده می‌توان ۵ شاخص دارای بیشترین فراوانی را به شرح زیر نام برد:

۱. نمودهای دینی که به ضوابط و معیارهای رابطه بین دو جنس می پردازند.

۲. ابزار و ادوات دینی که برای انجام اعمال دینی مورد استفاده قرار می گیرند.

۳. آداب عزاداری و سوگواری شخصیت های دینی

۴. اماکن و ابنیه دینی

۵. مفاهیم نهادی- اجتماعی که در گفتارهای مردم ظهور و بروز دارد.

بررسی تحلیلی یافته ها

نتایج این تحقیق نشان می دهد آنچه تحت عنوان سینمای دینی به جشنواره ارسال شده است، بیشتر تلاش نموده تا در فرم و صورت دینی باشد تا در محتوا و پیام.

شاهد این مساله فراوانی بالای نمایش ابزار و ابنیه دینی در این آثار است. در واقع کارگردانان این آثار به جای تولید پیام های دینی ترجیح داده اند از نمادهای تولید شده و ماندگار دینی استفاده کنند. نمایش مسجد، حسینیه، تسبیح، انگشتر عقیق و... همگی ساده ترین فرم های تولید نموده های دینی در یک فیلم می باشند.

از سوی دیگر، در عرصه رفتارهای دینی بیشترین نموده های دینی به دو حوزه عبادات دینی و عزاداریهای دینی اختصاص یافته است. در عرصه عبادات نیز بیشتر به عبادات مناسکی همچون نماز، ختم صلوات، بیان اذکار دینی و... اکتفا شده است. در یک جمع بندی از شاخص های دو عرصه نهادی و رفتاری که دارای بیشترین نمود در آثار سینمایی جشنواره بوده اند، مشاهده می شود که رفتارها و اشیائی که در ارتباط با مناسک دینی بوده اند در صدر نموده های دینی مندرج در آثار سینمایی قرار دارند که بیانگر سلطه بی چون و چرای مناسک گرایی در عرصه آثار سینمایی دینی است.